

WERBŐCZY ISTVÁN

ÉS

HÁRMASKÖNYVE.

IRTA

D^{re} CSIKY KÁLMÁN.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1899.

FRANKLIN-FÁRSULAT NYOMDÁJÁ.

ELŐSZÓ.

E tanulmány — lényegileg itt reprodukált alakja és tartalma szerint — első ízben 1894-ben jelent meg, mint bevezetés azon műhez, mely Werbőczy Tripartitumának eredeti, az első kiadásra alapuló latin szövegét, valamint annak legújabb magyar fordítását foglalja magában a következő cím alatt: «Magyarország szokásos jogának Hármaskönyve. Az eredeti latin kiadás szövegét közölte, magyarra fordította, jegyzetekkel és a műtörténetének megírásával kísérte dr. Csiky Kálmán stb. Budapest, 1894. Nyomatott a magyar kir. egyetemi nyomdában.»

Nem tartalmazza tehát e tanulmány magának Werbőczy munkájának ismertetését, vagy épen exegetikai fejtegetését; hanem, a minek első megjelenésekor, mint a Tripartitum történeti bevezetése, szánva volt: előadja jogi irodalmunk e legelső és alapvető termékének külső történeteit azon immár közel négyszáz évre nyúló időszakon keresztül, mely alatt az a magyar jogéletnek legfényesebben világító szövétnekéül szolgált.

Igyekeztem e nagy jelentőségű könyv gazdag

pályájának adatait oly teljességgel gyűjteni össze, a mint eddig egybeállítva és világosságra hozva nem voltak. E kezdeményező kísérlet, mely tüzetesebben és lehető teljességgel először adja elő a Hármaskönyv külső történetét, talán ösztönül fog szolgálni másoknak arra, hogy a nehezebb föladatnak megoldására, a Hármaskönyv forrásai föl kutatására és a nemzetközi jogirodalommal való kapcsolatainak megállapítására vállalkozzanak. Nemcsak a legelső és legnagyobb jogászunk iránti kegyeletnek kérdése volna ez, hanem a magyar tudomány szempontjából is oly haszon, melynek értékét jogintézményeinknek napról napra haladó átalakítási munkálatai közepett sem lehet és nem is szabad kevésre becsülni. Nekünk, mint történelmi nemzetnek, államunk, alkotmányunk, jogunk — mind a multban gyökerezik. A nyelvész a legcsekélyebb töredéket a régi multkból mohó érdeklődéssel kutatja. Werbőczy műve pedig nem csak egy egyszerű kőmaradvány jogéletünk ősi épületéből, hanem egy épen álló őrtorony, mely közel négyszáz évi régiségből tekint le ránk, melynek falai közt még atyáink állottak őrt a jog és igazság védelmében.

Buda-Pest, 1898 augusztus.

Dr. CSIKY KÁLMÁN.

A Hármaskönyv története.

Szent-István korától számítva, már az ötödik százévet élte a magyar állam és nemzet. Annyi idő óta számos országgyűlés írott törvényekkel, a királyok fejedelmi hatóságukból folyó rendeletekkel s kiváltságokkal, a királyi curia s más országos törvényszékek a birói törvénytétel- és gyakorlat-szülte elemekkel, végül a szokás a nép jogi öntudatából fakadó s folyvást működő munkásságával, nagy tömegét hozták létre az élő és érvényes hazai jognak. És minél inkább gyarapodott e joganyag, annál élénkebbé vált az igazságszolgáltatás és kormányzás körében azon szükségnek érzete, hogy a szétszórt jogelemek összeszedessenek, rendszerbe foglaltassanak, a köztük elkerülhetetlenül fönnálló ellentétek s ellenmondások kiegyenlítettessenek, a mutatkozó hiányok és hézagok pótolttassanak, s a kötelező jog írásbafoglalás által egységessé, mindenkre nézve hozzáférhetővé tétetvén, törvényhozők, bírák, ügyvédek és a jogkereső közönség előtt tisztán és a maga valóságában álljon, viták, ha-

talmi érdekek, osztály- és területi különlegességek zűrzavara fölé emelve.

Baj volt magában véve az is, hogy az országgyűlési végzeményekben — decretumokban — lefektetett törvények ismeretéhez és használatához sem lehetett könnyen hozzá jutni; mivel a könyvnyomtatás föltalálása és gyakorlati alkalmazása előtt csak írott másolatokban terjedhettek azok szét. Következménye volt ennek a szöveg romlása, ingadozása, a variánsok szaporodása, sőt az is, hogy némely végzemény ismeretlenül lappangott, s vagy el is kallódott, vagy csak később, némelyek jelen századunkban, kerültek ismét napvilágra. Még nagyobb bizonytalanság uralkodott a nem írott jog tekintetében; pedig a magánjog anyaga nagyobb részében ilyen volt.

Kettőre irányult tehát a közszükség-szülte kíváncsi: 1. összegyűjteni, még pedig hivatalos tekintély alatt, az országgyűlési végzeményeket, s 2. írásba foglalni — a mai kor nyelven s igényei szerint szólva: mintegy kodifikálni — a szokás és gyakorlatban élő jogot. Az előbbi törekvésnek, bár utoljára sem hivatalos úton, hanem egyesek szorgalma s vállalkozása következtében, eredménye lett a Törvénytár; a másik hozta létre a Hármaskönyvet.

1. Az *országgyűlési végzemények* gyűjteményének történetével, mely jelen tanulmányunk keretén kívül esik, itt csak rövid áttekintésben foglalkozhatunk. Már az 1439: I. törvényezikk-

ben igéri Albert király az ország régi törvényeinek, szokásainak, az egyházi és világi rend szabadságainak az előbbi mód és állapotok szerinti megújítását s megtartását; a mi másképen, mint ama törvények és szokások összegyűjtésével s köztudomásra hozásával, nem volt megvalósítható. Az ígéret azonban a bekövetkezett s több mint húsz évig tartó belvillongások és kormányválságok miatt fogamat nélkül maradt. Történtek ugyan magánúton, egyesek buzgólkodása folytán, már e század második felében és a következő században kísérletek a törvények összegyűjtésére.* Hivatalos és hiteles «Collectio Decretorum» azonban a törvényhozás ismételt sürgetése daczára (1458: II., 1498: VI., 1504: XXXI., 1507: XX., 1510: X., bácsi 1518: XLII., 1527: III., 1537: XXIX.) nem jött létre, s végre is azon magángyűjtemény talált általános elfogadtatásra, melynek a megelőző kísérleteknél némileg tökéletesebb alapját 1584-ben Mossóczy Zachariás nyitrai és Telegdy Miklós pécsi püspökök vetették meg kiadványukkal, mely «*Decreta, Constitutiones et Articuli inclyti Regni Hungariae, ab anno Domini millesimo trigesimo quinto ad annum post sesqui millesimum octogesimum tertium publicis comitiis editi. Cum rerum indice copioso. Tyrnaviae*»

* Kovachich József Miklós *Notitiae praeliminaries ad Sytlogen Decretorum Comitiatium* című munkája 337. s. következő lapjai.

cím alatt a *Corpus Juris Hungarici* első önálló redactiójának tekintendő. Második kiadása 1628-ban Bécsben jelent meg ily cízzel: «*Tripartitum Opus Decretorum, Constitutionum et Articulorum Regum inclityi Regni Hung., in tres tomos divisum* (innen a *Tripartitum* elnevezés). *Typis et sumptibus Casparis ab Roth. Viennae.*» — Némely részleges gyűjtemények (sárospataki, pottendorfi) után következik a harmadik kiadás Szentiványi Mártontól Nagy-Szombatban 1696-ban, mely először viseli a máig fönmaradt és szokásos címet: «*Corpus Juris Hung., seu Decretum generale inclityi Regni Hung., etc. in tres tomos distinctum.*» Ezt követi a Szegedi János kiadása, mint negyedik, N.-Szombatban 1751-ben: «*Corpus Jur. Hung. seu Decretum etc. in duos tomos distinctum.*» Ugyanez a kiadás újból nyomtatott Budán 1779-ben, miután a nyomda az egyetemmel együtt N.-Szombatból oda helyeztetett át. Ismételték azután e kiadást — újabb törvényekkel megtoldva — 1822-ben és 1844-ben Budán; s a Szegedy-féle redactio e három rendbeli kiadásai azok, melyeknek példányai leginkább el vannak terjedve és ma is kaphatók; míg az első három redactióból fönmaradt példányok ma már ritkábban fordulnak elő. — Végül a *Corpus Juris H.* ötödik önálló kiadásának tekintendő a Franklin-társulat által eszközölt millenniumi emlékkiadás ily cízzel: «*Corpus Juris Hungarici. — Magyar Törvénytár.*» Dr. Csiky Kálmán, dr. Kolozsvári Sándor, Nagy

Gyula, dr. Óvári Kelemen és Tóth Lőrincz közreműködésével szerk. dr. Márkus Dezső,» mely a régibb törvényeket eredeti latin nyelven és magyar fordításban, az újabbakat egész 1895-ig az eredeti magyar nyelven közli. Tartalmazza az országos törvényeken kívül Werbőczy Hármaskönyvét, valamint az erdélyi törvényeket is. Budapesten, 1896 és köv. években.

2. A törvények összegyűjtésénél évtizedekkel előbb valósult meg az a jóval nehezebb föladat, mely az ország szokásos jogának írásba s rendszerbe foglalására irányult. A kezdeményező lépés ez irányban is, mint mondók, az országgyűlésekből indult ki; a mennyiben a törvényhozás nemcsak az országos végzemények, hanem a *nem írott jog* összegyűjtését s közismeretűvé tételét is szorgalmazá.

Dicső királyunk Mátyás, a ki nemcsak a politika és a harcz mezején ragyogtatta lángeszét, hanem a törvényalkotás államfőntartó munkája iránt is az igazi nagy uralkodók belátásával és érzékével birt, 1486-iki «nagy decretum»-ával kezdette meg a hazai jog írásba foglalásának s kiegészítésének rendszeres művét, «hogy a rendetlenségeket s visszaéléseket, melyek elődei életében és ő alatta is a törvénykezésben elharapódtak, megszüntesse és kiirtsa, s örök törvény és írott jog gyanánt megállapítsa azokat a törvényeket és szabályokat, melyek a Megváltó dicsőségére s az ország becsületére, üdvére, jólétére és nyugodalmára szükségesek.

gesek; hogy azokat azután, mint eladdig történni szokott, senki új és ellenkező törvényekkel kénye-kedve szerint meg ne változtathassa * Ez a végzemény — azon időpontig a magyar törvényhozás legnagyobb és a magánjogi viszonyokra legbővebben kiterjeszkedő munkálata — kétségtelenül üdvös hatást gyakorolt ugyan a jogélet terén fönnálló bizonytalanságok s visszasságok csökkentésére; de a cél felé vezető útnak csak egy állomását jelentette, mely után bizonyára több is következik vala, ha a Gondviselés érdeméhez mért hosszú élettel ajándékozta volna meg azt az uralkodót, kit népe, a jogszolgáltatás akkori súlyos belső állapota mellett is, méltónak ítélt az «igazságos» nevezetre. Mátyás «decretum majus»-a nem foglalta magában az összes magánjogot; még csak egy oly rendszeres műnek sem mondható, melynek elvi fonalán és útmutatása mellett a bírák az előttiük főnforgó jogesetekre nézve mindenkor kellőképen eligazodhattak, melyre az ügyvédek minden esetben támaszkodhattak, és a melyből a jogkereső felek a maguk igazaira nézve biztos tájékozást meríthettek volna.

Hozzájárult azután e még folyvást uralkodó bajokhoz a következő király II. Ulászlónak tekintélytelen kormányzata, a politikai pártok föléledt túsája, a mely tág kaput nyitott az igazságszolgáltatásnak sokszor jóhiszemű tévedései, gyakrabban

* 1486. végzemény bevezetésének 2. és 13. §§.

szándékos visszaélései előtt is. A törvénykezés megbízhatatlansága, az ellenkező jogszabályokra való hivatkozás okozta zavar a legmagasabb fokra hágott, s ennek következtése lett, hogy az ügyfelek a hatalom és erőszak fegyvereihez folyamodtak, ha vélt vagy valóságos igazaikat érvényre akarták juttatni. Legjobban rajzolja egyébiránt ez állapotok képét maga az a királyi kiváltságlevél, mely a Hármaskönyvet megerősíti.*

* «Valának ez országnak — mond II. Ulászló kiváltságlevele — bizonyos jogai, melyek nem levén írásba foglalva, inkább szokásoknak valának nevezhetők. Azonban úgy a tőlünk kiadott törvényeknek, mint az ország ama jogainak különböző, magyarázata következtében sokszor nagy alkalmatlanságok keletkezének, midőn azoknak, egyéni tetszése szerint, egyik ember ilyen, másik amolyan értelmet és jelentőséget tulajdonított, és midőn a bíraskodásban vagy az ítélet követelésében némelyek az országának szokását, mások pedig a törvénybeli jogot követték s állították egymással szembe; úgy, hogy nem csupán a jogkereső felek között, hanem maguk a bírák és az ország jogainak ismeretében legtudósabb és legjártasabb férfiak között is olykor nagy versengés támadt vala az ily törvények, szokások és törvényes határozatok magyarázatára nézve. Megtörtént ilyképen, hogy azok, a kik jobban bíztak saját erejükben és hatalmukban, mint a törvényekben és igazságban, a bírák ítélőszékét sokadmagukkal támadván meg, a mit jogi bizonyítékkal és törvényes úton elérni nem tudtak, lármával és tömeges megjelenéssel igyekeztek megnyerni; és a kiknek joga gyöngye alapon feküdt, nem az igazság útján, hanem zavargással és csődülettel törekedtek mégis felül kerülni és győzni. Az ország jogaira hivatkozó főbíráknak és ítélőmestereknek tekintélye sem birt nyomatékkal az ilyenek

Az igazságszolgáltatás e vigasztalan korszakában, a legsiralmasabb kormányzati viszonyok közt, az erkölcsi közérzés mély sülyedése közepett, egy kezdeményezésben szegény, elhatározásaiban bátor, kitartó és öntudatos vezetésre alkalmatlan fejedelem névleges pártfogása alatt következett végül be a rajzolt jogállapotok gyökeres orvoslására sikert ígérő kísérlet, a Hármaskönyv megalkotásával. Az eredmény érdeméből kétségtelenül jó részt követelhet magának az a köznemesség, mely ez időben a királyi tanácsban és a legfőbb törvényszéken a maga képviselőinek mindegyre nagyobb tényleges befolyást tudott biztosítani, mely ezzel a nemzeti akaratot állította az önző oligarchia hatalmi érdekeivel és a tehetetlen államfő ingadozásaival szembe, s vállát vetette az ország sorsának a hanyatlás lejtőjén rohamosan lefelé gördülő szekere elé. De a legfőbb érdem azt a férfit illeti, a ki kortársai közül szellemével és tudományával magasan kiemelkedve, egymaga képes volt végrehajtani a munkát; a ki, ha mint e

előtt. Mert midőn maguk e jogok az irás ereje által nem támogatottának, bármely törvényre, avagy szokásra történt legyen hivatkozás, azok ugyanazt ellenkező értelemben magyarázván, vagy azt állítván, hogy más bírák és más törvényszékek másképen fogták föl és értelmezték: ilyképen a bíráskodás minden alapelvét a legesúfosabb módon fölforgatták. Ilyenképen gyakran megesett, hogy a mely ügyben valaki előbb nyertes volt, egy másik ugyanolyan vagy hasonló ügyben elbukott és legyőzetett.

küzdelmes évtizedekben a köznemességnek politikai vezére, nem tudta is föltartóztatni — sőt egész nagyságában talán nem is látta előre a közelgő katasztrófát: mint jogtudós legalább megmentett nemzete számára az özönvízből egy szigetet, mely a szétszakgatott magyarságnak egységét képviselte; melyen állott és századokon át tovább épülhetett a magyar jog szentélye, — drága kincs oly időkben, a melynek utána következtek, melyek a nemzet politikai egységét megbontván, nyelvét, faji öntudatát, társadalmi összetartozását is végpusztulással fenyegették.

***

Werbőczy István volt ez a férfiú. Teljes életrajza, törvényhozó, kormányzó, bírói és tudományos működésének méltatásával, még nincs megírva; * s e rövid történelmi vázlat keretében meg-

* Werbőczyvel foglalkoznak különben: 1. *Wallaszky Pál*: «Dissertatio historico-epistolica de Stephano Werbőczio, jurisconsulto Hungariæ celeberrimo,» Lipsiae, 1768. — 2. *Horváth István*: «Werbőczy István emlékezete.» Pest, 1819. II. kötet, mely a W.-re vonatkozó okiratok gyűjteményét tartalmazza. Az I. kötet, mely az életrajzot foglalta volna magában, nem készült el. — 3. *Jankovich Miklós*: «Werbőczy István igazság fényébe helyeztetve.» Pest, 1829. — 4. ifj. *Palugyay Imre*: «Werbőczy rövid életrajza.» Buda, 1842. — 5. *Horváth Ign. István*: «Bibliotheca jurisconsultorum Hungariæ.» Bécs,

írására kísérletet tenni, nem lehet czélom. Szorít-kozni akarok életének kiváltképen csak azon mo-zzanataira, melyek munkája keletkezésével köze-lebbi kapcsolatban állanak. Köznemesi családból származott, melynek ősi fészke a beregmegyei *Kerepecz* községben volt, honnan eredeti nevét is vette a család. Okiratokban már 1406-ban talál-kozunk két Kerepeczy (László és Gergely) nevé-vel, kik hatalmaskodás miatt emelnek panaszt Koriatovich Tódor herczeg ellen, mint a ki őket birtokukban háborgatta és személyökben bántal-mazta volt? * Egy másik tagja *Kerepeczy Barla*, Zsigmond király udvarában 1429 táján már főasz-talnoki helyettes, az ugocsamegyei *Verbőcz* hely-

1779. III. kötet, ugyancsak *Wallaszky* főntebb említett értekezése. — 6. Gr. *Kemény József*: «Werbőczy emlé-kezete.» Új magyar Múzeum 1857. — 7. *Szalay László*: «Werbőczy és Verancsics Antal.» Bp. Szemle, 1857. — 8. *Fraknoi Vilmos*: «Werbőczy István a mohácsi vész előtt.» Századok, 1876. 436. s köv., 597. s köv. lap. Sok új és érdekes adatot tartalmazó tanulmány. — Ezeken kívül részint W. életét, részint művét ismertető és mel-tató rövidebb-hosszabb közlemények találhatók még iro-dalmunkban, különösen a magyar magánjogi tanköny-vekben. Közülök csak *Szlemenics Pál* «Werbőczy István Hármaskönyvéről» cz. értekezését a M. Tud. Akad. Év-könyvei VII. köt. 1846. említem meg, mely egyébiránt nem egyéb, mint a Hk. tartalmának rövidletes kivonata; továbbá dr. *Wenzel Gusztáv*: «A magyar és erdélyi ma-gánjog rendszere», Budán, 1863. I. köt. 60. és követk. lap.

* L. *Századok*. 1893. 110.

ségben egy nemesi kuriát a hozzá tartozó birtokrészekkel együtt vétel útján megszerezvén, utódai azóta fölváltva használták a Kerepeczy és Werbőczy nevet. Barla egyik fiának *Osváth*-nak, nejétől *Deák Apollóniától* négy fia maradt, kik közül a legidősebb, *István*, maradandólag beveste nevét hazája történelmébe, míg a többiek ismeretlenségben töltötték el éltök napjait.

Születése évét nem ismerjük. Történetíróink véleménye e részben egy egész évtized, 1460 és 1470 két szélső határpontja közt ingadozik. Gyermekek- és ifjú koráról sincsenek adataink. Valószínű, hogy a budai egyetemen tanult, s azután Paduában vagy Bolognában fejezte be képeztetését. Kortársai tanúsága szerint bizonyos azonban, hogy oly tudományos műveltséget szerzett, a milyenben akkor csak kevés világi ember részesült. A kánoni és római jogot az egyetemeken, a hazai törvények és szokások ismeretét birói pályája gyakorlati iskolájában sajátította el. Jártas volt a történelmi és theologiai tudományokban s a római remekírók munkáiban; a mint azt művének minden lapja bizonyítja. Anyanyelvén kívül folyékonyan beszélt latinul, görögül és németül.

Hogy nyilvános pályára mikor lépett Werbőczy: nem tudjuk. Valószínű azonban, hogy meggyében korán és jelentékeny szerepet vitt, s hogy Ugocsa már az 1495-ki s a következő 1498-ki országgyűlésre is követül küldötte, és így része — Szalay László történetírónk véleménye

szerint * kiváló része — volt egyrészt azon fontos törvényezikkek megalkotásában, melyek a királyság tekintélyének emelését célozták az oligarchia túlkapásai ellen, s egyszersmind nagy nyomatékka és erélyvel hangsúlyozták a nemzeti királyság eszméjét; másrészt pedig azon intézkedések megvalósításában, melyek a köznemességnek az országgyűlésen, a király tanácsában és az országos (nyolezados) törvényszéken való túlsúlyra jutását eszközölték. Tényleg 1498-ban találkoztunk először nevével, midőn mint a király udvari ítélő-székének jegyzője (notarius Curiae regiae) említettik. Tevékeny része volt az 1500. és 1501-ki országgyűléseken, hol mint a köznemesség panaszainak és sérelmeinek tolmácsával találkoztunk vele.** Majd 1502-ben országbírói ítélő-mester lett, mely állásában, míg egyrészt a törvénykezés legmagasabb régióiban nyílt bő alkalma gyakorlati tapasztalatait gyarapítani: másrészt — az ítélő-mesterek viselvén az országgyűlés alsó-tábláján a jegyzői tisztelet — a törvényhozásban való működése is nagyobb a kiváló jelentőséget nyert. Mint országbírói ítélő-mester írta meg korszakos munkáját, a Hármaskönyvet.

Bírói működése mellett folyvást részt vett az ország politikai küzdelmeiben, mint a Zápolya-

* *Magyarország Története*, III. k. 422. l.

** Fraknoi V. idéz. értekezése, 444. l.

pártnak, melyet a köznemesség támogatott, vezérlő embere. E párt törekvése a nemzeti királyság eszmájében összpontosult s oda ment ki, hogy II. Ulászlónak fiörökös nélkül való elhalálózása esetére Zápolya Jánost juttassa a magyar trónra. II. Lajos születése és megkoronáztatása után is, tekintve a trónörökös fejletlen testi állapotát, még folyvást fönmaradt a pártnak az a kilátása, hogy célját alkalmilag megvalósítandja. De az a családi s házassági szerződés, mely a Jagellók és Habsburgok között 1515-ben a bécsi és pozsonyi fejedelmi összejövetel alkalmával kötöttet, úgy látszék, meg fogja hiúsítani a nemzeti párt számításait, s az ország függetlenségét komoly veszélylyel fenyegette. Talán ez a körülmény s ugyanakkor a főnemesi pártnak az udvarnál való felülkerekedése kedvetleníté el és birta rá Werbőczyt, hogy egyidőre visszavonuljon a politikai színtér központjáról. 1515 elején lemondott országbírói ítélőmesteri tisztéről, Erdélybe ment János vajdához, s a mellett viselte az ítélőmesteri tisztet. De az öreg király halála után s II. Lajos uralkodása elején már ismét Budán találjuk, mint királyi személynökköt, mely tisztségében az ország nagy (rendes) bírának sorába lépett, s az igazságszolgáltatás hierarchiájának egyik legmagasabb fokára emelkedett föl. Tevékeny részt vett továbbá azontúl is a politikai eseményekben. Ő volt 1519-ben a velencei köztársaság kormányához és a pápához küldött

követség vezetője. Majd 1521-ben Wormsba a birodalmi gyűlésre ment követségbe, hogy V. Károly császárnál és a német rendeknél a török ellen adandó segílyt sürgesse. Ez alkalommal érdekes találkozása volt Luther Mártonnal is, kivel a vallásos kérdések fölött vitatkozott.* Még egyszer 1522-ben járt követül a nürnbergi birodalmi gyűlésen.

Csak természetes volt, hogy Werbőczy pályafutásának emelkedésével együtt párhuzamosan emelkedett vagyoni helyzete is. A leggazdagabb földesurak egyikévé lett, kinek az ország minden részében valának várai és uradalmai. A vagyonszerzés vágya azon időben, midőn a gazdagság az közéletben való szereplésnek mellőzhetetlen feltétele volt, nem is képezte gáncsnak tárgyát a közvélemény előtt. Az ő birói hivatalai, politikai befolyása, királyi adomány, egyes barátainak (mint Szobry Mihálynak) bőkezősége, csere és szerződés, — mind megannyi forrásául szolgáltak annak a nagy vagyonnak, melyet összegyűjtött.**

* Lásd: Fraknói idéz. értekezése. *Századok*, 1876. 467. l.

** Grassalkovics Antal példája mutatja, hogy még sokkal később is, a XVIII. században, miként emelkedhetett egy szegény nemes (ez esetben már nem a népszerűség karjain, hanem saját tehetségén kívül a fejedelem kegyéből) az ország legdúsabb földesurainak sorába.

II. Lajos és az önálló nemzeti királyság immár utolsó éveiket élték. A török hódítás fenyegető veszélye a legzilahaltabb állapotban, fejetlenség és párttusák zivatarai közt találta az országot. A királyság tekintélye s a törvény tisztelete mélyebbre süllyedt, mint valaha. A Báthory István nádor vezetése alatt álló udvari párttal szemközt állt a köznemesség, s ennek lelke Werbőczy, ki az általános nemzeti bukást sejtő s jövendő szavaival a súlyos helyzet orvoslására irányozta a rendek figyelmét. Midőn minden kísérlet hasztalan volt, a köznemesség forradalmi lépésre batározta el magát: 1525 június 24-ikére fegyveres országgyűlést hirdetett Hatvanba, a hol a nádort és a kormány más gyűlölt tagjait megfosztván hivataluktól, Werbőczyt választotta az ország nádorává. A megdöbbszent udvar jónak látta egyelőre az engedmények útjára térni; a király helybenhagyta Werbőczy megválasztását.

Az ugocsamegyei köznemes tehát nem a király kegye, hanem a népszerűség karjain és saját hatalmas tehetségétől emelve, az ország legmagasabb méltóságának polczára hágott. És «Magyarország nádora s szolgája» — mint magát címezte — lelkiismeretesen és buzgón törekedett kötelességeinek megfelelni, rendet, fegyelmet és igazságot hozni a megromlott kormányzatba. A kívánt sikerhez azonban nyúgalmas és hosszabb idő lett volna szükséges. Ezt sem a kül-, sem a

belpolitikai helyzet nem adta meg. A kormányról leszorított főnemesség minden erejét összeszedte, hogy visszahódítsa elvesztett posztóját, s megbuktassa a szerinte lázadás útján hatalomra jutott pártot és vezérét. Az ingatag s kétszínű udvarban kész segédeszközt talált; sőt meg tudta bontani Werbőczy páriját is, melynek soraiban, — mint történni szokott — a ki nem elégített egyéni érdek és becsvágy miatt sok elégtelen elem találkozott. Az 1526. évben Budára összehívott országgyűlésen fegyveres erővel megjelent összeesküvők elkészítették a nádor megbuktatását és halálát; s ő nem várva be az ellene tervezett támadás kitörését, futva menekült a fővárosból. Báthoryt visszahelyezték a nádori méltóságba; Werbőczyt pedig hűtlennek nyilvánítván, fej- és jószágvesztésre ítélték.

Csakhowy az ítélet végrehajtására nem volt többé idő és alkalom. Pár hónappal később Mohácsnál lesújtott a végzett pallosa a sokat vétkezett nemzet fölött. Werbőczy a Zólyom megyében fekvő Dobronya (Dobrovina) várában élte át az országos csapást. Azután Zápolyához csatlakozott, s újult lelkesedéssel karolta föl régi eszméjét, a nemzeti királyság megvalósítását, mely — egészen más viszonyok közt és más méretek szerint, mint egykor gondolta — ténynyé is vált. János királynak kancellárja lett és bizalmas tanácsadója maradt; több ízben követte is volt a fényes portához; közreműködik a nagyváradi

béke kötésénél, mint János király egyik megbízottja; Zsigmond lengyel királynál járt, hogy királya részére megkérje Izabella kezét. János halála után az özvegy királyné küldte őt a pécsi püspökkel együtt Sztambulba, hogy a gyermek János Zsigmondot a szultán gyámságába ajánlja és segínyt kérjen Ferdinánd ellen, ki már fegyverrel készült Budát elfoglalni. Werbőczy — úgy látszik — kiváló mértékben birta Szolimán kegyét, s viszont ő jobban bizott a nagyúr őszinte jóakaratában a fejedelmi gyermek és a magyar nemzet iránt, mint okszerűen bízni lehetett volna. Midőn a hódító már Buda alatt táborozott, ő volt az Török Bálinttal együtt, — a ki az özvegy királynét, Utjezenics és Petrovics Péter kételkedései ellenére, rábirta, hogy a csecsemő János Zsigmondot, a szultán kívánsága szerint, a török táborba küldje, és így közvetve okozta egyúttal a magyar fővárosnak is török kézre jutását. Most az ozmán uralom központot nyert Magyarországon; János Zsigmond székhelye pedig Gyulafehérvárra tolatott vissza. Werbőczy már oda nem követte a családot, melyel élete oly hosszú és szoros összeköttetésben állott. Önként állott-e Szolimán szolgálatába, hogy mint főbíró a török uralom alatt élő magyarok között igazságot szolgáltatasson? vagy a méltóság örve alatt a szultán akarta őt hatalma kötelékében tartani? — nines tisztán kiderítve. De ha tekintjük azt, hogy a szultán Budára czélzó tervének egyik fő előmozdítóját, Török Bálintot, e

fiatal és nagyratörő főurat, azzal jutalmazta meg, hogy magával hurezolta és örökös foglyul tartotta a Héttorony börtönében: föl lehet tenni, hogy a Werbőczy alkalmaztatása is inkább azzal a politikai célzattal birt, mely szerint a nagy tekintélyű aggastyán Budán a török főhatóságok szeme előtt legyen. Bizonyítják ezt azon — Verancsics szerint — mindössze is csak két hónapra terjedő rövid időszak eseményei, melyek még Werbőczy haláláig lefolytak. Midőn ugyanis ő, belátván a törökbe vetett bizodalmanak hiabavalóságát, méltatlankodásának hangos és bátor szavakban adott kifejezést, ezzel még gyanúsabbá tette magát a hódítók előtt, s nem valószínűtlen az a föltevés, hogy a budai pasa az ősz magyar főúrnak vesztére törekedett. Volt Werbőczy mellett egy nemes házból származott magyar ember, kit ő legutóbbi konstantinápolyi követsége alkalmával váltott ki a török fogságból, s nem csak szabadságát visszaadta a szultán engedelmével, hanem magánál is tartotta, mint olyat, a ki a török nyelvben való jártasságánál és a török viszonyok alapos ismereténél fogva neki hasznos szolgálatokat tehetett. Ugy látszik, hogy ez az ember szálfka volt a budai török hatóságok s a pasa környezete szemében, és így történt, hogy egy napon, midőn Werbőczy számos védenczétől környezve, nyolcz lovas hintaján tanácsba ment a pasához, ennek őrei, kik a magyar főbirót tisztelegéssel szokták fogadni, hirtelen a hintó után menők közül kira-

gadták Werbőczy ama bizalmas tisztjét, és ott az utcán azonnal fejét vették. Midőn a főbíró a zaj oka után tudakozódván, értesült az eseményről, haragra lobbant s parancsot adott, hogy forduljon vissza a hintó; lármát ütött a piacz közepén, hogy gonoszságok gonoszságra halmozódnak, hogy az erőszak törvényt és rendet bont; hogy az igazságos császárnak az ilyenekről nincs tudomása, de tisztviselői semmirekellő rossz emberek. A pasa küldöttjei igyekeztek őt lecsillapítani és visszatérésre bírni, a mi nagy nehezen sikerült is. Midőn a tanácssterembe lépett, noha a pasa a többi tanácsosokkal fölkelt előtte s őt nyájasan és tisztelettel kérte, hogy foglaljon helyet: Werbőczy visszaútasítá a fölhívást, mondván, hogy mindaddig nem fog közügyekben részt venni, míg számot nem adnak neki szolgálja meggyilkoltatásáról és halálát meg nem boszulta a törvény. És ezt oly erővel és oly szavakban követelé, melyek szégyenpirt vontak a pasa és ülnöktársai arczára. Mivel a gyilkos tett mentiségére fölhozott okok nem voltak elfogadhatók, a felek haraggal váltak el egymástól, s Werbőczy fenyegetődött, hogy panaszát a szultán elé terjeszti, s hiszi, hogy e kegyetlen helytartó nem sokáig fog Budán uralkodni. A pasa félt a följelentéstől, a minek komoly előjelét látta abban is, hogy Werbőczy készülleteket tett Buda elhagyására. Meghitt emberei által mindent elkövetett, hogy őt szándékától eltérítse; ígerte, hogy W. tanácsa és megegyezése nélkül a keresztyén lakosok

ügyeiben, többé semmiféle intézkedést nem fog tenni. Hozzájárult ehhez a keresztyén polgárok kérése is, a kik nehéz szívvel látták volna nagy tekintélyű és állású hitsorsosuknak és védelmezőjöknek körükből való távozását. Végre, színleg inkább, mint valósággal, kibékült a pasával; sőt néhány nappal később ünepélyes ebédre hivatván, megjelent nála; fényesen fogadták, a lakománál sok pohár bor ürült a szultánért, János király fiáért, a magyar nemzet boldogságáért. Harmadik napon azonban nagy kínlódás közt meghalt az agg férfi, ki után másfél száz évig nem hangzott többé szabad magyar szó és Buda várának falai között. A közvélemény a pasa mérgének tulajdonította a váratlan halált; * a mit az előzmények csak nagyon is való színben tüntetnek fel. Mások ezt nem tartják bebizonyítottnak, s elhunytá évére nézve is 1541 és 1542 közt variálnak az adatok, mely utóbbi évben Budán és környékén a pestis dühöngött. Vagyonát nem bántotta a török s a mije csak volt aranyban, ezüstben, pénzben, ruházat és butorokban, szabad volt kivinni Imre fiához. A halotti és temetési pompát sem vonták meg tőle; a pasa engedelmével még a szomszéd falvakból és városokból is begyülekeztek a papok és a nép.

Utódai közül csak az imént említett Imre fia

* Veranesics is, kinek elbeszélését követtük W. életének ez utolsó szakaszára nézve.

maradt életben, ki tolnai főispán volt. Sem ennek maradékairól, sem W. többi fiáról nincs nyoma a történelem megemlékezésének.

Politikai pályáját és működését méltányolni vagy bírálni, e helyen nem föladatunk. Nem csupán kortársai, a XVI. század írói — mint Istvánfi, sőt részben az iránta hálára kötelezett s róla csakugyan kiméletes tisztelettel szóló Verancsics is — ítélik el Werbőczyben az államférfinak rövidlátását, mértéktelen nagyravágását s vészes következményeket szülő politikai tévedéseit, a hatvani országgyűlésen tanúsított kétszínű magatartását; hanem még jeles történetírónk, Szalay László is éles kifejezésekben mondja el a maga véleményét a különben «bámulatos szónoki képességű, cicerói, vir bonus, dicendi peritus mintaképének» politikai szerepléséről.* Kárhozzatják hiszékenységet és a Szolimán jó akaratába vetett káros bizodal-

* «Ha államférfiúi működését vesszük szemügyre, minden lépten nyomon a rövidlátás és nyegleség megdöbbentő jeleivel találkozunk, a gyásznak, mely az ország fölébe való jövőndő, első rendbeli tényezőivel. Ő az elbizakodottság maszlagával tartotta jól a nemzetet oly korszakban, midőn ezt nyomorúságának érzetére, bűnbánó magábaszállásra kellett volna bírni; . . . . . ő az egyszerű ugoesai nemes, a soha fegyvert nem öltött «notarius», utóda vágyott lenni a Zápolyáknak, a Perényieknek, a Báthoriaknak s nádori méltóságban, balgán megfélelkezvén arról, hogy a nádor nemcsak első bírója az országnak, hanem egyszersmind fővezére a hadaknak.» Budapesti Szemle. 1857. *Werbőczy István és Verancsics Antal*, Szalay Lászlótól.

mát. Véleményünk szerint ezek az ítéletek túlszígorúan sújtják az államférfit, ki, ha éles látás és gyakorlati ismeretek dolgában az egyértelműleg dicsőített jogtudóssal nem is hasonlítható össze: de mégis a nemzet egy nagy része közérzületének és törekvéseinek volt politikai képviselője; annak határtalan bizodalma emelte őt arra a méltóságra, melyet előtte csak a legelső oligarcha-családok tagjai töltöttek be. De vajon ezek, a Zápolyák, a Perényiek, a Báthoriak, akár a diplomatia, akár a harczok mezején vívtak-e ki oly sikereket, melyek az utánok következő köznemes «notarius»-nak különben is csak rövid ideig tartó kormányzatára a kicsinylés homályát vethetnék? S nem épen az ő uralmuk 1490-től 1525-ig eredményezte-e azokat a siralmas közállapotokat, melyeknek orvoslását remélte a nemesség az ő vezérének a kormány főpolczára emelésétől, s melyeknek a Werbőczy rövid kormányzata által többé már el nem hárítható következménye lett a mohácsi gyász és az ország bukása. Werbőczynek azután a török szultánba vetett bizodalma sem lehet absolute kárhozzatni. Jóakaratot várni a töröktől a magyar állam érdekei iránt, könnyelmű hiszékenységgé lett volna; de hatalmát és támogatását igénybe venni ellensúly gyanánt a magyarságot nyúgatról fenyegető veszélyek ellen: oly politika volt, mely innen kezdve II. Rákóczy Ferenchezig a legelső magyar államférfiak között talált hiveket, és hazánk s nemzetünk létmentő szükség-

eszközei egyikének nem ok nélkül volt tekinthető. Az ő élete tragédiája azonos a nemzetével, melynek mindvégig becsülettel szolgált a küzdők első sorában, melynek igazsága védelmében vágta utolsó szavát is a gyilkos zsarnokságnak szemébe. Örök emléket mint jogtudós állított magának; de tiszteletünket az államférfiú tulajdonaitól sem szabad megtagadnunk.

***

Ezek után az idő rendjén visszatérve, ismét fölveszszük a Hármaskönyv története előadásának fonalát, kapcsolatban a közszükség azon nyilvánulásaival, melyek a szokásban szétszórtan élő jog írásba foglalását sürgették. Az 1498. évi országos végzemény VI. cikkében kimondották a rendek, hogy a régi szokások összeirassanak és a melyeket ő felsége és a főbírák észszerűeknek s törvényeseknek, nem visszaélés folytán becsúszottaknak vagy észszerűtleneknek fognak itélni, azok szerint történjék a biráskodás. E föladat teljesítésére pedig bizassék meg Ádám (ítélő-) mester; viszont a király is nevezzen ki saját költségén egy másik jogtudóst. Hogy ki volt ez az utóbbi, vagy hogy általában megfelelt-e a király a rendek e kívánságának? — nem tudjuk. Bajosan lehet föltenni, hogy a király már ez alkalommal Werbőczyt bizta volna meg; mert a munka sehogy sem haladt előre s a megbízás

sikeretlensége következtében történt, hogy a rendek két év múlva (1500 : X.) az országos törvényszék tagjainak tették tisztökké, hogy folyvást Budán tartózkodván, jelen legyenek a törvényszéken, és az ország szokásait s törvényeit, melyek a pörökben föl szoktak hozatni, fejtsék ki, írják össze s terjeszszék a királyi felség és a rendek elé megbirálás s jóváhagyás végett. Nem lehet gondolni, hogy ez a megbízás valamely más föladat teljesítésére vonatkozott volna, mint az, melyet két évvel előbb Ádám mesternek s még egy más jogtudósnak adtak, melynek azonban a megbízottak nem tudtak megfelelni. Ellenben, véleményünk szerint, nem az országos jog egészének, hanem csak az országgyűlési végzeményeknek összegyűjtését rendeli el az 1504 : XXXI. és az 1507 : XX. t.-czikk. Két különböző föladat volt az, melyet összesítve és együtt nem is lehetett volna megoldani. Sőt épen az országgyűlési végzemények egybegyűjtését szorgalmazó ez újabb intézkedések azt sejtetik velünk, hogy a szokásos jog írásbafoglalásának munkája ekkor már biztos kezekben és folyamatban volt. Hihetőnek tartom, hogy az országos törvényszék tagjai belátván azt, hogy az 1500 : X. t.-czikk által rájuk ruházott megbízásnak egy nagy testület, — legalább a munka előkészítésének stádiumában — kevésbbé képes eleget tenni, mint egy arra tervelt ember egymagában : maguk kérték a királyt, hogy a munka megírásával bizza meg az

országbirónak akkor már nagy híré és tekintélyű ítélő-mesterét. A megbízásnak különben sem a törvényekben nincs nyoma, sem a királynak arra vonatkozó előzetesen adott levele nem ismeretes. Csak a Hármaskönyvet kísérő királyi megerősítő levélből s magának a szerzőnek a királyhoz intézett ajánlatából értesülünk róla, hogy II. Ulászló a nagy fontosságú munkával, az előző sikertelen kísérletek után, Werbőczyt bízta meg; es a fentebb elmondottakból gyanítjuk, hogy az a megbízás 1504 körül történhetett, és Werbőczy már mintegy tíz évig dolgozott * művéen, midőn

* Werbőczy István előljáró beszédében olvassuk: «Midőn a mi fenséges és legkegyelmesebb urunk Ulászló, Magyar- és Csehország stb. királya, az elmúlt években szintűgy saját akaratából, mint minden rendű alattvalóinak gyakori esdeklősei által indíttatva, elhatározta volna, hogy azon törvényeket és szokásokat, melyeken a bíraskodás ügye ebben az országban már régi idők óta, háborúk és belvillongások zivatarai között, eléggé szilárdan nyugovék, írott jog alakjába foglaltassa: a többiek közül, kik Ő Felsége iránt hűséggel és engedelmességgel viseltetének, engem méltóztatott kiválasztani azon föladat teljesítésére, hogy Magyarországunk hazai szokásainak és törvényeinek oly sok elszórt és szerteszét fekvő részei, egységes testbe összefoglaltatván és az írott szó fáklyájával megvilágosíttatván, minden jövőendő időkre föntartassanak.» — A királyi megerősítő levél pedig ugyanerre nézve ezeket mondja: «Midőn tehát ilyen és e féle tévedésekkel minden megtömvé és elárasztva volt; midőn az ország törvényeinek és szokásainak ily különböző és sokféle magyarázata következtében a patvarkodók előtt oly tágas út állott nyitva,

azt az 1514. évi október 18-án egybehívott országgyűlés elé készen benyújtotta.

Ez az időpont nagyon kedvező volt a munka sorsának sikeres és gyors eldöntésére. Az akkor nyáron lefolyt pörlázadással szemben az udvar és a főnemesség tehetetlensége szomorú világításban mutatta be magát. A szörnyen elharapózott országos veszedelem tüzét Zápolya János, az erdélyi vajda, a köznemességgel együtt fojtotta el. A párt hatalma és tekintélye tehát épen ekkor állott tetőpontján, s ez a körülmény biztosítékul szolgálndott, hogy legkiválóbb emberének munkája, melynek megírását különben is a köznemesség sürgette leghathatósabbán, s mely főleg ez

és szintűgy az ítélőbírák, mint a pörlekedő felek lelkei ily nagy bizonytalanságok közt hánykódnának: Mi, a kikre nézve mi sem lehet előbbre való, mint alattvalóinknak a teljes békét és nyugalmat biztosítani, indítván egyszersmind fönt nevezett hiveink kérései és folytonos panaszai által is, jeles hívünket, nemzeti Werbőczy István mestert, udvari törvényszékünk bírójának ítélőmesterét biztuk meg azzal, hogy országunk összes bevett és meggyökerezett jogait, törvényeit, szokásait és rendszabályait, azokat tudniillik, melyeket e mi országunkban, főleg pedig királyi udvarunk törvényszékén az ügyek megbirálása és eldöntése körül s az ítéletek hozatalánál követni és szem előtt tartani szoktak, gyűjtse össze s (a mint kell) rendezze czímek és fejezetek szerint; hogy azután azok Elénk terjesztetvén, s a többi ítélőmesterek és törvényszékünk hites közbírái által is átnéztetvén, megbiráltatván és megvizsgáltatván, egy kötetbe foglaltassanak össze.»

osztály javára lesz vala hivatva szerzőjének irány-
eszméit a magánjog terén is érvényesíteni, min-
den akadály nélkül, eredeti szerkezetében, úgy a
mint írva volt, fog elfogadtatni. Megvizsgálására
elsőben maga az országgyűlés küldött ki egy tíz
tagú bizottságot (tisztelendő *Wárdai Pál*, Szt.
Zsigmond prépostja és a kir. kincstár igazgatója,
nagyságos *Batthyáni Benedek*, budai várnagy,
Ellyevölgyi János, nádori, *Bellyéni Albert* és *Bol-
gár Pál* kir. személynöki ítélőmesterek, *Gybárthi
Kessereu István*, alnádor, *Mekcsei György*, kir.
titkár, *Szoby Mihály* és *Dombai Pál*, a kir. ítélő-
szék hites közbirái és végül *Pettrowczy Henczelffy
István*, a királyi jogügyek igazgatója voltak tagai),
mely már néhány nap múlva előterjesztett jelen-
tésében kinyilatkoztatja, «hogy e könyv minden
részleteiben, czikkeiben és fejezeteiben helyes
renddel és módon tartalmazza a törvényeket és
törvényes szokásokat». Kétségtelen, hogy e bizott-
ság a rendelkezésére állott rövid néhány nap alatt
nem vizsgálhatta át behatóan a terjedelmes mun-
kálátot: de azért jelentésének igazságában és ko-
molyságában senki sem kételkedett, mert közisme-
retű volt az a tény, hogy a bizottság tagjai a mun-
kát már előzőleg alaposan ismerték, sőt annak
készítésében többen közülök a szerzőt tanácsuk-
kal is támogatták; a mit előljáró beszédében ő
maga is elismer. Az országgyűlés teljes bizoda-
lommal hozzá is járult a jelentéshez, s mint ma
mondani szokták: *en bloc* fogadta el a munkála-

tot; s főrendek és nemesek nemcsak törvényczikkben (LXIII. t.-cz.) kérték — az országos végzemények összegyűjtésének újabb megsürgetése mellett — a királyt, hogy ez írásba foglalt jogokat olvastassa át, s megerősítvén és pecsételvén, küldje szét az ország megyéinek; hanem kérésökkel küldöttségileg is járultak a fejedelem elé. A király a maga részéről is vizsgálat alá vetette a Hármaskönyvet, és már november 19-dikén — tehát az országgyűlés megnyitása után egy hónappal, — kiállítja kiváltságlevelét, melylyel Werbőczy munkáját örök időkre érvényes törvény, jog és szokás gyanánt elfogadja s megerősíti, s ezenkívül élőszóval megígéri azt is, hogy a Hármaskönyvet hárttyára iratva, a megyéknek meg fogja küldeni s ilyenképen kihirdetni.*

Mindezen előzmények után és minden várakozás ellenére sem váltotta be a király ígérését. A Hármaskönyvnek a szükséges számú példányokban való leíratása, megpecsételése és szétküldése elmaradt. Midőn Werbőczy három évvel később saját költségén, nyomtatva bocsátja közre könyvét, előljáró-beszédében elmondja az okokat,** melyek

* Lásd W. előljáró-beszédét a Hármaskönyv elején.

** W. előljáró beszéde: «Midőn a törvényeknek így nagy tömegét ötvennél több példányban (mert ennyi, sőt több, a vármegyék száma) lemásolni, húzamosabb ideig tartó munkát igényelt vala: a közben maga a király, országainak ügyei úgy kívánván, a Pozsonyban és Bécsben összeült értekezletekre utazott el. A hol is a

a királyi ígéret teljesedését, a munka kihirdetését és így törvény erejével való fölruházását megakadályozták; elhallgatja azonban a valódi okot, melynek nyílt bevallása ártott volna az ő műve tekintélyének a közvélemény előtt. Mert a mit a Hármaskönyv végérvényes megerősítése elmaradásának okaiképen hoz föl: hogy a munka ötvennél több példányban való leírása hosszú időt vett igénybe; hogy a közben II. Ulászlót köz és családi ügyek Bécsben és Pozsonyban tartóztatták; hogy majd székvárosába lett visszaérkezése után nem-sokára meghalt: mind nem tekinthető komoly akadállynak, hanem csak a valódi ok leplezgetésének. A Hármaskönyv kéziratát ötven vagy akár több példányban az Ulászló haláláig lefolyt 16 hónap alatt könnyen le lehetett volna másoltatni, s még könnyebben kinyomatni, mint maga a szerző három évvel később meg is tette. A király távolléte fővárosától e tekintetben késedelmet nem okozhatott. Sőt az öreg király halála után II. La-

ticsőséges fejedelmekkel, Ő Felségével Maximilián, választott római császárral, és édes testvérével, Zsigmond lengyel királylyal országos és magánügyek fölött való tanácskozásban az egész tavaszt és a nyár nagyobb részét eltöltvén, midőn végre az országba visszatért, habár azon állandó és eltökélt szándékában, hogy a hazai jogok minél előbb világot lássanak, folyvást megmaradt: mégis midőn újból más meg más ügyek foglalták le figyelmét, az ily módon beállott halogatás közben Isten akaratából bevégezte földi pályafutását.»

jos is épen úgy teljesíthette volna, a mit atyja elmulasztott megtenni: a könyvnek akár írás, akár nyomtatás útján való sokszorosítását, megpecsételését s kihirdetését.

Egészen más okokban rejlett az akadály. Az 1514. évi országgyűlés után az újra magához tért udvari és főnemesi párt az egész vonalon megkezdte a reactiót. A trónöröklésnek az elvénült király betegeskedése s a királyi gyermek fejletlen testi állapota miatt folyvást actualis kérdését a nemzeti párt számításai ellen döntötte el a Jagelló- és a Habsburg-ház szövetkezése; s e politika szempontjából természetes volt, ha az udvar a főnemességre támaszkodik s annak érdekeit veszi pártfogásába. Ámde a Hármaskönyv egész szelleme, szerzőjének multja s teljes egyénisége ellentétben állott azokkal az elvekkel, melyek az oligarchiát hatalmi törekvéseiben már századok óta vezették, s melyek II. Endre óta mindannyiszor a köznemesség szívós ellenállása és jogérzete szikláin vallottak kudarczot. Werbőczy nyomatékosan hangsúlyozza művében azt az elvet, mely a nemzet zömének öntudatában addig is mélyen gyökerezett, de hasonló eréllyel és szabatossággal proklamálva még nem volt, hogy Magyarországon a nemesi szabadság egy és ugyanaz, s belőle nem illeti több a főpapat és főnemeseket, s nem illeti kevesebb a köznemeseket (HK. I. R. 2. cz.). Az udvari s főnemesi pártnak ettől és az egész mű hasonló

szellemétől való irtózkodása képezte azt a zátonyt, melyen a Hármaskönyv rendeltetése és sorsa, hogy minden kellékkal fölruházott hazai törvénykönyvvé váljék, megfeneklett.

Nem is sokáig lehetett Werbőczy a dolog ilyen állása felől csalódásban, s azért «hogy annyi szorgalommal s fáradsággal készült, és a királyi hatalomnak is szilárd megerősítésével jóváhagyott s hitelesített munkája homályban ne lap pangjon, és lassú feledésbe merülve meg ne semmisüljön»: * 1517-ben nyomda útján, saját költségén bocsátotta közre könyvét, ugyanazon változatlan alakban, — mint mondja, — a hogy az országgyűlés és a király elfogadta volt. Hogy azonban az országgyűléshez benyújtott kézirati munkáján mégis végezhetett a nyomtatás előtt némi változtatásokat: valószínűvé teszi az a két betoldás,** melyet csak az 1514-ki országgyűlés (s a munkálatnak 1514. novemberben történt jóváhagyása) után iktathatott be. Ellátta Werbőczy

* L. *Előljáró beszéd.*

** I. HK. II. R. 44. cz. 8. §. és III. R. 25. cz. 2. §. — Nincs ugyan kizárva az a lehetőség sem, hogy W. e helyeket még azon országgyűlés folyamata alatt, tehát munkájának benyújtása előtt iktatta be a kézirat szövegébe; mert a betoldott helyek az 1514. évi végzemény XIV. és XXXII. cikkére vonatkoznak; a Hármaskönyvet királyi megerősítésre ajánló törvényezik pedig ugyanazon végzeménynek LXIII. cikke; és így amazok a Hármaskönyv kéziratának betérjesztésekor már meg lehetettek alkotva, ha szentesítve még nem voltak is.

e kiadást a király megerősítő levelével s a királyhoz intézett ajánlatával is, melyek könyvének hivatalos tekintélyét emelni, sőt a fejedelmi szentesítés teljességének hiányát mintegy pótolni s fődözni valának hivatva.

Erre egyébiránt a köznemességnél nem is volt szüksége. Ismerték a jogkönyv létrejöttének történetét; óhajtották életbe léptetését. Már a bácsi országgyűlés 1518-ban (XLI. 5. §.) elrendeli, hogy a «pörös ügyekben az összes megyék az *ország írott joga* szerint ítéljenek, mely a minap már az ország minden megyéjének megküldetett». Sőt a tolnai országgyűlés, ugyancsak 1518-ban, Werbőczynek e munka kiadása (s talán a vármegyékhez megküldése) körül fölmerült költségeit és fáradságát meg is jutalmazza olyképen, hogy minden jobbágytelek után 5 dénárt szavazott meg számára.*

A Tripartitum ezzel be volt vezetve Magyarország jogéletébe, s megkezdte több századra terjedő hatását a törvényhozás, a bíráskodás és a tudomány terén gyakorolni, viszont ezektől kölcsönözvén a maga tekintélyének folytonos öregbedését.

A mi elsőben is a törvényhozást illeti: már az 1548. évi országgyűlés (XXI. t.-cz.) elrendelte a

* Ily nemzeti jutalmat már másodízben kapott Werbőczy. Először 1505-ben. L. Fraknoi idézett tanulmányát *Századok* 1876. 449. és 461. lap.

Hármaskönyvnek (*Jura Regni*) átvizsgálását és kijavítását, s e végett a királyi felség által választandó jogtudós férfiak kiküldését. A kiküldött bizottság hozzálátott a munkához; de azért a rendek mégis megsürgetik a dolgot 1550-ben (X., XI. t. cz.). Az 1553. évi országgyűlésre a bizottság csakugyan betérjesztette munkáját *Quadripartitum* * czím alatt. A rendek azonban az idő rövidsége miatt most nem tárgyalták a munkálatot, hanem egy nagyobb szakértő bizottság elé utalták (1553: XV.) megvitatás és felülvizsgálat végett, s majdan a következő országgyűlésnek leendett főadata, hogy törvénykönyvül végleg megállapítsa és elfogadja. A javaslatra nézve azonban véleményeltérések — főleg közjogi controversiák — forogtak fönn a király és a rendek közt. Ennek tulajdonítandó, hogy az 1563. évi országgyűlés ismételt kérelme (XXX. t. cz.) daczára a királyi megerősítés elmaradt, s a *Quadripartitum* törvényerőre nem emelkedett. Az 1608. (ante cor.) XVI. t. cz. újból fölveti a törvénykönyv készítésének eszméjét; majd az 1609: LXIX. t. cz., utalva az

* Nyomtatásban: «*Quadripartitum opus juris consuetudinarii Regni Hungariae*» cz. alatt csak 1798-ban látott napvilágot Zágrábban A *Quadripartitum* szerkesztői különben a Hármaskönyv némely hiányainak megemlézése mellett azt mondják Werbőczy művéről: «*Opus clarum, et prout in prima talis partis factura fieri potuit, satis diligenter elimatum atque recollectum, omnique laude prosequendum*»,

előbbi országgyűlés meghagyásának sikeretlenségére, megbízta a nádort, hogy a kijelölendő alkalmas személyek közreműködésével hajtsa végre a *Decretum* kijavítását, s a legközelebbi országgyűlés elé terjeszsen e tárgyban kész munkálatot. A folyvást zavaros időknek lehet tulajdonítani, hogy e meghagyásnak sem lett sikere. Úgy látszott, hogy több eredménnyel fog járni az 1715: XXIV. t.-cz. rendelkezése, mely törvényjavaslatok készítése végett egy országos bizottságot, *Commissio Systematica*, nevezett ki. Ez a bizottság is a Hármaskönyvet vette munkálatai alapjául, s 1719-re el is készült *Opus Tripartitum Carolinum* című javaslatával, mely azonban nem találkozván a rendek megelégedésével, mellőztetett. Werbőczy műve továbbra is megtartotta a közhasználatban elfoglalt szerepét; az 1588: XXIV-iktől kezdve egész sorozata az országgyűlési törvényezikkeknek hivatkozik annak egyes helyeire, és így a törvényhozás a Hármaskönyvet, a reformálására célzó többszöri kísérlet mellett is, folyvást jogrendszerünk főalapjának s kötelező erővel bíró jogi kútfontekintette. Sőt Erdélyben valóságos törvénykönyv erejét nyerte, a mennyiben egyrésről többben az erdélyi fejedelmek közül országos törvényül erősítették meg fölavató esküjökben, másrésről I. Leopold diplomája is (3. §.), 1691-ben, a fejedelemség törvényei közé sorozza.

De nem kisebb tekintélyre emelkedett a hazai bíróságok gyakorlatában sem. Kitionich János a

17. század elején írott *Directio Methodica* cz. munkájában hivatkozik a Hármaskönyv általános törvénykezési használatára. Majd a 18. század harmadik évtizedében fölállított királyi Curia folyvást arra alapítja ítéleteit és döntvényeit, s az alsóbb bíróságoknál is a törvénykezés első rendű kalauzául szolgált.

Végül a tudomány is jelen századunk közepéig a Hármaskönyvet jogirodalmunk legfőbb műve gyanánt becsülte, s ennek alapján tárgyalta a magánjogot. Kezdve Kitionichon, a ki főntebb említett perjogi munkáján kívül *Centuria** czimű tanulmányában a Tripartitum kétes és ellenmondásos helyeinek magyarázatával és földerítésével foglalkozik, s folytatva a mult század eleje óta megjelent rendszeres magánjogi tankönyveken, vagy a szintén tanczélokra rendelt azon munkákon keresztül, melyek csak a Hármaskönyv bővebb fejtegetését s magyarázatát tartalmazzák, — mind kétségbevonhatlan bizonyyságot tesznek Werbőczy művének általános, gyakorlati és elméleti irányban egyaránt nagy jelentőségéről.

És mindezen jelenséggel szemben csak másodrendű fontossággal bír az a kérdés, hogy a Hármaskönyv szerzője híven és a maga teljességében jegyezte-e föl az ő idejében élő s érvényes magyar jogot? A föladatnak óriási s egy ember erejét szinte meghaladó nehézsége, és az a körül-

* Mind a kettő bent foglaltatik a Corpus Jurisban.

mény, hogy a kezdeményezőnek merőben töretlen úton kellett a sokféle joganyag tévetegei közt, majd meg a biztos jogszabályok hiányának pusztságain keresztül haladnia, előre is kizárja azt a föltevést, hogy egy — akár még a saját korának igényeihez mérten is — kifogástalan munkával állanánk szemben. Sőt inkább csak természetes, és a legérdemesebb munkáknak is közös sorsa, ha az általános elismerés bizonyosságai, sőt a magasztalás szavai mellett a gáncsoló kritika is érvényesítette a maga jogát e mű úgy anyagi, mint alaki fogyatkozásainak megbírálásában. Látjuk, s ő maga is mondja, hogy latin nyelve nem mintaszerű. Mondatszerkesztése, követvén az akkori kancelláriai stylt, gyakran fölötte szövevényes és mesterkélt, s ezért nem ritkán homályos. Grammatikája sokszor hibás, általában magyáros; a mi egyébiránt összhangban áll azon elvekkel,* melyeket erre nézve az *Ajánlat* befejező részében ő maga nyilvánít. De mindezen részint általános, részint csak viszonylagos jelentőségű hiányai mellett bizonyos, hogy az férfiú, ki ki a Hármaskönyvet írta, nemcsak nemzete

* «Szemem előtt forgott az is, hogy majdnem mindaz, a mit a Hármaskönyvben irtam, csupán csak a mi hazánkfiainak használatára fog szolgálni. Ugy gondolom azért, hogy nem ok nélkül tettem, ha e munkában inkább pannoniai, mint latumi ízű szavakkal éltem. Mert az ily dolgokban olyan nyelven kell beszélni, a milyenen a többség beszél.»

előtt állott nagy jogtudós hírében, hanem külföldi kortársai is teljes elismeréssel nyilatkoztak széleskörű tudományossága és nagy esze felől.* Bizonyos az is, hogy hosszas bírói pályája emelkedő fokozatain a hazai jogélet minden vidékén otthonosságot szerezni, a törvényeket és jogszokásokat elméleti tanulmány és gyakorlati alkalmazás útján alaposan megismerni, nagyobb módja és dúsabb alkalma honfitársai között senkinek sem volt azon időben, mint neki, és így senki sem rendelkezhetett az övéhez hasonló készültséggel és képességgel ahhoz, hogy a rábízott föladatot, a hazai élő-jog írásba foglalását, kielégítőbb sikerrel oldhassa meg. Egyéb értékes tulajdonaihoz járult erős magyar érzése, melylyel nemzetének fölfogásához és szívéhez közel tudta vinni a tárgyat ott is, hol fejtegetéseit az

* Kortársai közül többen magasztalva szólnak W.-ről. Idézzük egy külföldi tudós következő jellemzését (*Joannis Cammertis Minoritani etc. in C. Julii Solini Enarrationes. Basilæ, 1522. pag. 163*): «*Stephanus Verbeutius vir, si humanitatem quaeras, humanissimus; si ingenium exoptules, ingeniosissimus; si studiosorum amatorem exquiras, in hujus genus hominum amantissimus; si in rebus agendis consultorem expetas, consultissimus. Id fatebuntur profecto omnes, qui ejus Pannonicas Institutiones (Tripartitum opus) nuper ab co editas introspererint.*» Hasonló elismeréssel adóznak szellemének azok a versek, Balbi Jeromos doctortól és Bekényi Benedektől, melyek a Hármaskönyv első kiadásának végén olvashatók (lásd alább.)

általános jogtudomány forrásaiból vette kölcsön. Ő maga azt mondja a királyhoz intézett ajánlat befejező részében, hogy munkáját csaknem egészen a fejedelmek végzeményeiből, tehát az országos törvényekből merítette. Egy bizonyos mértékig úgy is van; a mennyiben különösen I. Mátyás és II. Ulászló végzeményeiből tetemes anyagot fölhasznált, olykor szószerint is átvett. De még többet merített az élő szokásból, a királyi kiváltságokból, a részszerű hazai jogokból, s érvényesítette az egyetemes jellegű egyházi és római jogban való jártasságát s történelmi és classicaí ismereteit is.

Legfőbb érdeme pedig abban áll, hogy munkájával a hazai magánjogot biztos alapra fektette, egységes rendszerbe öntötte, s az írásba foglalás ereje által állandóvá tette és sok részleteiben megóvta az enyészettől, mely még az ő életében bekövetkezett nemzeti bukás századokig tartó szomorú korszaka alatt az előbbi magyar műveltségnek oly sok hagyományát és kincsét nyelte el helyrehozhatlanul.* Midőn továbbá

* Jól mondják a Quadripartitum szerkesztői (Praefatio VI. l.): «De ipso quidem Tripartito opere hoc pronunciare libere, ingenueque possumus, quod nisi felicioribus illis adhuc temporibus Werbőcziana opera illa produissent in lucem, magna profecto pars rituum et consuetudinum, judicialiumque hujus Regni observationum per subsequentes postea bellorum procillas atque tempestates, quae in campis potissimum Mohá-

erősen kidomborította a magyar nemesség egységét és egyenlőségét; nyomatékosan hangsúlyozta az elválaszthatatlan és egymást kiegészítő viszonyosságot és kölcsönösséget egyrészt a királyi hatalom közt, melyet a nemzet közönsége ruház a fejedelemre, másrészt a nemesség közt, mely a birtokjoggal együtt a korona joghatóságában gyökerezik; midőn a nemesség sarkalatos szabadságait új támasztékkövekkel erősítette, majd meg a magyar király kegyúri jogát az egyházi javadalmak osztogatása körül a pápai székkal szemben erélyes kifejezésre juttatja: akkor az alkotmányosságnak, a közszabadságnak, és a magyar trón tekintélyének rakott szilárd alapot a köz- és magánjogok talaján és a nemzet meggyőződésben.

***

A Hármaskönyv általános használatát, tudományos és gyakorlati becsét bizonyítja a műnek nagyszámú kiadása, fordítása és magyarázata azon közel négyszáz év alatt, mely első megjelenése óta immár lefolyt. Ezeket a következőkben ismer-tetjük:

esiis in similitudinem cladis Cannensis detonuerunt, cum tot clarissimis illis obrutis ingeniis pressa jaceret.»

I. Csupán latin szövegű kiadások.

1. Az *editio princeps*, első és eredeti kiadás, megjelent Bécsben, 1517-ben, folio. Az utolsó lap alján van kitéve: «*Impressum Viennae, Austriae, per Joannem Singrenium. Anno domini M. D. XVII. Octava die Maii.*» Címlapja disztelen s csupán a munka címét és szerzője megnevezését tartalmazza. A lapok nincsenek számozva, bár némelyek alján olvashatók bizonyos betűkombinációk, melyek talán a lapok vagy ívek számát jelzik. Egyébiránt az egész könyv 284 oldalra terjed. Szerzőnek saját felügyelete alatt és költségén készült, s mint a könyv utolsó lapján, a sajtóhibák jegyzéke előtt olvasható, sietősen negyven nap alatt nyomtatott ki. Kiállítás a még akkor bölcsőkorát élő nyomtatási technika fejletlenségére vall; a góthikus jellegű betűkkel nyomtatott szövegben lépten-nyomon találkozunk a szók és szótagok összevonásával, mely azonban nem mindenkor egyformán és következetesen van alkalmazva. A szedés — talán maga a szerző által — gondosan lehetett átvizsgálva; de mind a mellett számos világosan fölismerhető sajtóhiba maradt benne azokon kívül is, melyek a könyv végén, mint *Errores*, jelezve vannak. Az írásjelek alkalmazása, az *interpunctio*, nagyon kezdetleges és tökéletlen. A könyv három utolsó lapja közül a végső, mint már említők, a sajtóhibákat tartal-

mazza a mű kiadására vonatkozó némely jegyzettel együtt; a megelőző két lapon pedig három dystichonokban írott latin vers van. Az első *Balbi Jeromos* doctor, pozsonyi prépost és a királyi felség titkárának verse, melyben Werbőczyt magasztalja e munkájáért, Minoshoz, Lyeurgushoz és Solonhoz hasonlítván őt. A másik két kisebb epigrammot *Bekényi Benedek* írja «urához» W.-hez. Egyik hasonló tartalmú az előbb említett vershez; a második a csélcsap és ócsárló emberek (*Ardelio* és *Zoilus*) ellen van intézve, a kik t. i. W. művét kaján irigységből meg mernék támadni. Ezen kiadásból származó példányok, melyek a mohácsi vész napjait is átélték, ma fölötte ritka és becses darabok.

2. 1545. Bécs, fol. Várdai Pál érseknek ajánlva, ugyancsak Singrenius hires nyomdájából.

3. 1561. Bécs fol. Nádasdy Tamásnak ajánlva, az ifjabb Singrenius nyomása.

4. 1572. Bécs, fol. *Quarta editio cum præfatione et indice Joannis Sambuci* (Zsámboky). *Typis Blassii Eberi*.

5. 1572. Kolozsvár. 4°. *Decretum Opus Tripartitum juris cons. regn. Hungariæ, impressum Colosvarini in officina Casp. Heltai*. Werbőczy munkájának első hazai latin nyelvű kiadása, melyet már két magyar fordítás előzött meg (lásd alább).

6. 1581. Bécs, fol. «*Tripartitum Opus Juris Consuet incl. Regni Hungariæ Stephani Wer-*

beuzi etc. additis regulis juris antiqui. Accessit nunc Enchiridion articulorum comitialium ejusdem Regni etc. Omnia studio Joann. Sambuci (Zsámboki). Viennae.» Nassinger nyomdájában, Hiller Erhard könyvkereskedő költségén, tíz évi császári kiváltsággal megjelent diszes kiadás.

Ezután másfél százéven át a latin-magyar szövegű kiadások voltak — úgy szólván — divatban, melyeket alább fogunk felsorolni. Miután pedig 1618 óta a Hármaskönyv a Corpus Juris kiadásainak is alkotó részévé vált, még kevésbé merült föl annak szüksége, hogy a Tripartitum önállóan kiadassék. Csak 1740-től kezdve jelenik meg ismét a Hármaskönyv a «Werböczyus illustratus»-nak nevezett magyarázatos kiadásokban, melyek tankönyv rendeltetéssel birtak, kiállításukra nézve is csekélyebb minőségűek, de ma is az antiquariumokban sűrűn fordulnak elő. Ezek a következők:

7. 1740. Nagy-Szombatban (Tynaviae), 8°.
8. 1753. Nagy-Szombatban 8°.
9. 1762. Kolozsvárott (Claudiopoli), 8°.
10. 1763. Nagy-Szombat, 8°.
11. 1775. Nagy-Szombat 8°.
12. 1776. Egerben (Agriae), 8°.
13. 1822. Budán, 8°.

Ezen kiadásokban már keresztül van vize az egyes címeknek — elütőleg az eredeti szövegtől — principiumokra és szakaszokra (§§.) való

fölosztása, melyet először úgy a Corpus Jurisra, mint a Tripartitumra nézve, az 1715. évi XXIV. t.-cz. által kiküldött törvényelőkészítő bizottság (Commissio Systematica) munkálatai alapján, Szegedi János alkalmazott.

Werbőczy Hármaskönyvének eredeti latin szövege, melyet hitelesen az általa sajtó alá rendezett 1517-ki kiadásban találunk föl, a későbbi kiadásokban hova-tovább romlott, vagyis számos változtatást szenvedett. Az eredeti szövegtől való ez eltérések részint történetesek, a mennyiben az újabb meg újabb lenyomásokba hibák csúsztak be; itt-ott egész mondatrészek kimaradtak, s a későbbi kiadók legtöbbször nem mentek vissza az első kiadáshoz, hanem előzőik valamelyikét másolták; részint pedig az újabb kiadás gondozójának szándékos javító szándékára vezethetők vissza. Több helyen kimutatható ugyanis, hogy a kiadás gondozója nem értette meg az eredeti szöveg homályosan kifejezett tartalmát, s azért saját fölfogása szerint, olykor betoldásokkal is, változtatta meg. Leggyakoribbak azonban a szó- és mondattani változtatások, melyekkel Werbőczy irányát, különösen az igeidők magyaros alkalmazását, a nagyszombati főiskolának a régi mester-nél classikusabb latint beszélő tanárai igyekeztek megigazítani. E variánsok száma ezerekre megy. Fölforgatták továbbá a tulajdonképeni művet megelőző s követő alkatrészek (a szerző előszava, ajánlata s a királyi kiváltságlevél) sorrendjét;

vagy ezek egyikét másikat, olykor mindet is, egyszerűen elhagyták; ezeket és a könyv egyes részeit az eredetiben nem létező címőlíratokkal látták el, vagy egyes címőlíratokat meg bővítettek. Miután pedig a Tripartitum a Corpus Juris-nak, rendes alkatrészévé lett, a Hármaskönyv szövege a mondott hibákat s változtatásokat tartalmazó alakjában állandósult s vált mintegy törvényesen elfogadottá. A M. T. Akadémia két első magyar, és a harmadik, kétnyelvű kiadása útál ezekre a variánsokra, a 32. szám alatt fölsorolandó kétnyelvű kiadásban pedig az eredeti szöveg, a későbbi változtatásoktól megtisztított alakjában van teljesen helyre állítva.

II. Fordítások magyarra és más nyelvekre.

Fordításban megjelent a Hármaskönyv többször magyarul, egyszer horvát és német nyelven, s görögre is lefordították.

A mi a *magyar* fordításokat illeti, ezek közül a régiek a 16. és 17. századból származnak, az újabbak a 19. századból valók. A Hármaskönyv magyar nyelvű irodalmában is a hullámvásznak, az apály és dagálynak ugyanazon jelenségeivel találkozunk, melyek nemzetünk szellemi és általános irodalmi fejlődését jellemzik. A reformatio-szülte föllendülés W. műve tekintetében is erősen érezteti termékeny hatását. Úgy a latin, mint a kettős szövegfű kiadások sűrűn követik egymást. Viszont a 18. század elején bekövetkezett hanyat-

lás e könyv magyar kiadásaira nézve is szembe-
tűnő módon észlelhető. Csakis e század vége felé,
a nemzeti szellem újabb lendületével egyidejűleg,
jelennek meg újabb magyar Hármaskönyvek, de
a régi fordítások szövegében. Majd a 19. század
második negyede, a nagy reform-korszak beállta
óta keletkeztek megint új fordítások.

A régi fordítások között első a Weres Balázsé
(1565.), mely azonban — a Prologus és a mellék-
részek teljes mellőzésével — csak kivonatossan
adja vissza az eredeti szöveget. Csakhamar
(1571.) követte ezt az idősb Heltai Gáspáré, ki
Kolozsvárott lelkész és termékeny író volt. A
Prologust és a mellékrészeket ő is mellözi, s épen
oly kivonatossan adja vissza az eredeti mű szövegét,
mint előzője, kit a fordításban is nyomon követ,
s jóformán annak csak rendkívül nehézkes ortho-
graphiáját javítja. Ő maga azt mondja előszavá-
ban: «Im valamennyire megtisztítottam és meg-
jobbítottam; de nem szinte annyira, mint én
akartam avagy kívántam volna». — Az első tel-
jes szövegű, s a két előbbinél sokkal tökéletesebb
fordítást az 1611-ki latin-magyar kiadás foglalja
magában. Le van benne fordítva W. munkája
egész terjedelmében (kivéve a III. R. 36. címet
— a zsidók esküjét, — mely a későbbi 17. és 18.
századbéli kiadásokban is mindig csak latin szö-
vegében marad; holott az elől említett két ma-
gyar kiadásban már magyarra van fordítva).
Sztintúgy Werbőczy előszava s a király megerő-

sítő levele is csak latin szövegében van meg; a királyhoz intézett ajánlatot pedig egészen mellőzi. Hogy ez az első teljesnek mondható magyar fordítás kitől ered: nem lehet biztosan megállapítani. A kiadók a Werbőczy előszavához csatolt megjegyzésekben azt mondják, hogy a «magyarnak fordításában munkálkodtak Weres Balázs, öreg Helthai Gáspár, és 1589-ben Laskai János akkori Fejérvári Cápitan (a gyulafehérvári káptalan esküdt inspectora); mostan pedig 1611. Esztendőben . . . (ifjabb) Helthai Gáspár, kolosvári könyvnyomtató és a város hites notariususa munkája által deákul és magyarul újabban is kiadatott és Debreczenben lakó könyvnyomtató Lipsiai Pál által ki is nyomtattatott». A magyar szöveg kidolgozása tehát itt Weres Balázs, idősb Helthai Gáspár és Laskai János fordításai alapján az ifj. Helthai Gáspárnak tulajdoníttatik. A két elsővel tisztában vagyunk. Az ő fordításuk, — mely tulajdonképen csak a Weres Balázsé — némileg csakugyan alapjául szolgált ennek is, a mennyiben kivonatos-volta mellett szolgálhatott. Nem ismerjük azonban Laskai fordítását, mint a mely kinyomtatva sohasem is volt. Mennyiben használta föl az ifj. Helthai az előttünk ismeretlen fordítást: nem tudhatjuk, s azért ezen 1611-ki kiadás szövegét az ő munkája gyümölcsének kell első sorban tekintenünk. És ez a magyar szöveg az, mely a 17. és 18. századbeli kiadásokban, lényegtelen, többnyire csak a helyesírásra vonat-

kozó változtatásokkal ismétlődik.* Csupán egyet kell ezek közül még megemlíteni, mint olyat, mely némi javítást, vagy arra való törekvést mutat föl. Ez a Tótfalusi Kis Miklós kiadása (1698.) Ő maga — nemcsak európai hírvű nyomdász és betűkészítő, hanem jeles tudományos készült-ségű ember is** — az olvasókhöz írott előszavában mondja, hogy a Weres Balázs, öreg Heltai Gáspár, Laskai János és az ifjabb Heltai Gáspár által megállapított szöveget nem kevés helyen megigazította. Mindamellett az ő magyar szövege is lényegileg folyvást megegyezik az 1611-ki kiadás szövegével. Úgy hogy a Hármaskönyv régi fordításai közül önállónak csak a Weres Balázs kezdetleges kísérletét, és később az ifj. Heltai Gáspár magyar szövegét tekinthetjük. Ez az utóbbi van lényegében nagyon csekély változtatásokkal reprodukálva a 17. és 18. században kelt két-nyelvű s néhány csupán magyar nyelvű kiadásokban. A harmadik önálló magyar fordításnak szerzője nagybányai Perger János 1830-ban kiadott Hármaskönyvével. A negyedik önálló fordítás a Magyar Tudós Társaság aegise alatt jelent meg 1844-ben csupán magyar szöveggel; fordították: Bertha Sándor, Fogarasi János, Luczen-

* Sőt úgy látszik, hogy a kéziratban itt-ott fönmaradt régi fordítások is ebből — illetőleg az ezt ismétlő többi kiadásokból — vannak leírva.

** Lásd: Bod Péter: Erdélyi Féniks. 1767.

bacher János, Szalay László és Tóth Lőrincz. Ugyanaz a fordítás ismétlődik a M. T. Akadémiának 1864-ki Hármaskönyv-kiadásában is. Negyedik önálló fordításnak tekintendő Gegus Dániel, ki 1866-ban «Magyar országgyűlési törvénykönyv» czim alatt kiadta az egész Corpus Juris Hungarici-t, benne Werbőczy Tripartitumát is magyar nyelven. Az ötödik magyar fordítást az a szöveg képviseli, melyet a M. T. Akadémia harmadik Hármaskönyv-kiadásában Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen adtak 1894-ben. Még ugyanez évben jelent meg a hatodik önálló magyar fordítás dr. Csiky Kálmántól, azon két nyelvű Werbőczy-kiadásban, mely alakjára nézve is a régi becses bilinguis editiók mintáit követi.

E hat rendbeli fordításban olvasható magyarul a Hármaskönyv. A más nyelvekre való fordításokról a maguk helyén szólván, térjünk most át folytatólagos szemlénk fonalán a kétnyelvű, vagy csupán magyar (német, horvát, görög) szövegű kiadások felsorolására.

14. 1565. Debreczen. Az első magyar fordítás; csupán magyar szövegű kiadás, folio. Címe: «*Magyar Decretom, kyt Weres Balás a Deákiból, tudniilyk Werbewczy István Decretomabol, melyet tripartitomnak neveznek, magyarra fordítot. Vadnak továbbá ez decretomnak előtte egy néhány íroth articulusok, kyket azon Weres Balás a régi királyok Decrétomiból törvényhez való ieles dolgokat kiszedegeth. Debreczenbe nyomtat-*

latott Raphael hoffhalter által. M. D. LXV.» Két előszót is intéz az olvasóhoz; az elsőben a nyomtatás hibáit mentegeti s megjelöl nehányat; a második előszó az ajánlást és a munka tervét adja elő. Azután jön a királyok végzeményeinek sum-mája szintén magyarul; majd W. Hármaskönyve kivonatosan, s a prologus és a mellékrészeknek (W. előszava, ajánlata, a k'ir, kiváltságlevél) teljes mellőzésével. A magyar szöveg nagyon kezdetleges s korához képest is alacsony színvonalon áll. A fordító, Bihar vármegye íródeákja és váradi főbíró, II. János választott királynak, azaz János Zsigmond fejedelemnek ajánlja munkáját, kinek, valamint Némethy Ferencznek, a könyv közzétételében pártfogójának, czímerét is közli. A Tripartitum tartalma kivonatos.

15. 1571. Kolozsvár. Csupán magyar szövegű kiadás, 4°. «*Decretum, azaz Magyar-és Erdélyországnak törvénykönyve, Heltui Gáspártól. Ujonnán megnyomtatott Kolozsvárot.*» Az újonnan vonatkozik az előbb említett műre. Mindakettőről szólottunk már fentebb.

16. 1611. Debreczen. Az első latin-magyar szövegű kiadás, 4°. «*Decretum juris consv. incl. regni Hung. et Trans., azaz Magyar- és Erdélyországnak törvénykönyve, Werbőczy István által íratott 1514. eszten. Mostan dedkul és magyarul egy hasznos registrommal egyetemben újabban kibocsátatott cum gratia et privilegio.*» Debreczenben nyomtatta Lipsiai Pál. Werbőczynek az olvasók-

hoz intézett s magyarra le nem fordított előszava közé a következő sorok vannak beszúrva: «Mely ugyanazon decretumot most is kiadtunk Magyarul és Deákul. Az magyarnak fordításában munkálkodván ilyen hazája szerető férfiak, úgy mint 1565 Esztendőben Wörös Balás, Bihar vármegyének író deákja és Váradi Főbíró levén, Ismét 1571 esztendőben, Colosvárat lakó öreg Helthai Gáspár, az könyvnyomtató. Ismét 1589. Esztendőben Laskai János Erdélyben, akkor Fejérvári Captalan. Mostan pedig 1611. Esztendőben az Felséges Báthori Gábornak stb. fejedelemségnek idejében, az Nagyságos és Tekintetes urak Szerdahelyi Imrefi Jánosnak, az Erdély ország Fejedelmének főbbik Tanácsának, segítségével, és a Colosvárat lakó nemes és bötsületes Gellyén Imre fő Biróságában és atyafiui szeretetből való táplálásából, Helthai Gáspár, az colosvári könyvnyomtató és az város hites Notarius munkája által Deákul és Magyarul újabban kiadatott, az Tekintetes vitézlő Nemes Magyar Nemzethez való szeretetiből. Ugyanazon Helthai Gáspár és Debreczenben lakó könyvnyomtató Lipsiai Pál által ki is nyomtattott. Ezt azért akarók megjelenteni, hogy senki-nek igaz munkájával talált jó hírnevét se el ne titkolnók, se olyanoknak ne tulajdonítanók, kik ebben nem fáradtak.»* — Ez a becses kiadás ter-

* A M. T. Akadémia kiadásában 1894-ben megjelent Hármaskönyv Előszavában a fordítók említést tesznek

jedelmes «Index verborum Latino-Hungaricus»-sal és Enchiridionnal is bővítve van; általában alapul és mintául szolgált az utána következő két-nyelvű Hármaskönyveknek; magyar szövege pedig lényegileg megmaradt minden későbbi kiadásokban, 1830 ig.

17. 1632. Bártfa. Latin-magyar szövegű kiadás, 4°. «*Decretum Lat.- Hungaric., sive Tripartitum opus jur. cons. incl. regni Hung. et Trans., ac partium eidem annex, etc., Azaz Magyar- és Erdélyország Törvénykönyve stb. Mostan ismét újonnan nyomt. deákul és magyarul, egy szép hasznos regestromokkal és regulákkal megőregbítettelt és kibocsáttatott.*» *Typis et sumptibus Jacobi Kloesz.*

18. 1637, Lőcse. Latin-magyar kiadás 4°. «*Decr. Lat.-Hungaric. juris consv. incl. regni Hung. et Trans., Azaz Magyar- és Erdélyország Törvénykönyve stb. Mostan deákul és magyarul*» *stb. Typis et sumptibus Laurentii Breveri.*

19. 1639. Debreczen. Latin-magyar kiadás, 4°. «*Decretum juris cons. incl. regni Hung. et Trans., Az az Magyar-és Erdélyország Törvénykönyve, melyet stb. Mostan pedig nemzetemhez való sze-*

egy 1609—1613. évben Kolozsváron megjelent magyar fordításról, és azután az 1611-ki debreczeni kiadásról. Én az előbbinek nem tudtam nyomára jönni. Bod Péter a «Magyar Feniks»-ben szintén csak azt írja, hogy Lipsiai Réda Pál Debreczenben kinyomatta a Tripartitumot ifj. Heltai Gáspárral egyetértvén.

retelemből dedikul és magyarul két hasznos regestrummal és egynehány regulákkal együtt az előbbeni nyomtatásoknak vétkeiből újonnan kitisztított, illendőbb és világosabb magyar szókkal kinyomtatott és kibocsátott Fodorik Menyhart». Az eléggé hangzatos cím daczára épen a magyar szövege jóval csekélyebb minőségű nyomtatás, mint az, mely ugyancsak Debreczenben 1611-ben jelent meg; szövege pedig ugyanaz. A könyvnyomtató magyar nyelvű előszavában tekintetes és nagyságos Iktári gróf Bethlen Péter, Hunyad és Máramaros vármegyék örökös főispánjának ajánlja a könyvet, mint a kinek költségén az megjelent.

20. 1643. Bártfa. Latin-magyar kiadás, 4°. Ugyanazon címmel, mint bártfai előzője 1632-ből. «Mostan ismét újonnan és másodszor dedikul és magyarul kibocsátatott». Klósz Jakab betűivel és költségén.

21. 1660. Lőcse. Latin-magyar kiadás, 4°. Ugyanazon címmel, mint 1637. lőcsei előzője. Brever Lőrincz betűivel és költségén.

22. 1698. Kolozsvár. Latin-magyar kiadás, 4°. «Decretum Lat.-Hungaric., sive Tripartitum opus jur. consu. incl. regni Hung. et Trans., ac partium eidem annex. Authore St. Werbőczy etc. Azaz: Magyar- és Erdélyország három részre osztott Törvénykönyve. Mostan ismét újonnan e haza fiainak szükségekre és hasznokra dedikul és magyarul szép, hasznos regestromokkal és rö-

vid summákkal együtt kinyomtatott M.-Tótfalusi Kis Miklós által».

23. 1745. a csíki convent latin-magyar szövegű kiadása, 4°. «*Decretum Lat.-Hungaric. juris consv. regni Hung. et Trans. Azaz Magyar- és Erdélyország Törvénykönyve Werbőczy István által irattatott 1514. Mostan a méltóságos erdélyi regium gubernium rendelkezéséből és igazgatása által az igazságnak és törvényeknek nagyobb előmozdítására, az iránt szűkölködő törvénytevőknek és törvényt tudni és tanulni kívánóknak kedvéért ujlag kibocsáttatott. Typis conventus Csikiensis, sumptibus Nicolai Endes*».

Ezzel e külső kiállításuk tekintetében is többnyire szép és becses kétnyelvű kiadások sorozata bezárul egész a legújabb időig. Következik még a régi magyar szöveg fölhasználásával négy csupán magyar nyelvű kevésbbé értékes kiadás:

24. 1773. Kalocsa. Csupán magyar szöveggel, 8°. «*Magyar- és Erdélyországnak Törvénykönyve*».

25. 1779. Pozsony és Kassa, 8°. «*Magyar- és Erdélyországnak Törvénykönyve*».

26. 1802. Pozsony és Pest, 8°. «*Magyar- és Erdélyországnak Törvénykönyve*».

27. 1806. Pozsony és Pest. Ez utóbbi négy egyforma kiadásban Werbőczy előszava, ajánlata s a királyi megerősítő levél mellőzve van. Szövegek, javított orthographia mellett, azonos a régibb magyar fordításokkal.

28. 1830. Pesten. Csupán magyar fordítás, folio. «*Magyar Törvénytár, melly magában foglalja nemes Magyar Ország Hármaskönyveit stb. Megmagyarosította s némely jegyzésekkel megvilágosította Nagybányai Perger, másképp Pergel János, a tek. kir. törvényes táblánál ügyvéd*» stb. Ajánlva főmélt. Galánthai herczeg Esterházy Miklósnak. Előszó, Werbőczy rövid életrajza. 1611-iki kiadás óta az első, egészen önálló, különben meglehetősen szabad s az eredetinek szavaihoz hiven nem ragaszkodó fordítás.

29. 1844. Pesten. Magyar szövegű kiadás, nagy 8°. «*Werbőczy István Hármaskönyve. Az MDXVII-ki eredeti kiadásra ügyelve, kiadta a Magyar Tudós Társaság. Pesten. Eggenberger József és fia akadémiai könyvtárosoknál. 1844.*» A fordítást végezték: Bertha Sándor, Fogarasi János, Luczenbacher János, Szalay László és Tóth Lőrincz. Az Akadémia felülvizsgáltatta Janovich Miklós, Szlemenics Pál, Sztrokay Antal, Jerney János és Vörösmarthy Mihály akad. tagok által.

30. 1864. Pesten, kis 8° alak. Ugyancsak a Magyar Tudom. Akadémia kiadványa, s az előbbinek csekély módosításokkal újból való lenyomata.

31. 1894. Budapest, 8° «*Werbőczy István Hármaskönyve. A M. T. Akadémia által gondozott harmadik kiadás. Az eredetinek 1517-ki első kiadása után fordították, jogi műszótárral és*

részletes tárgymutatóval ellátták dr. Kolosvári Sándor és Ovári Kelemen».

32. 1894. Budapest, 4°. «*Tripartitum Opus Juris Consuetudinarii Regni Hungariae. Magyarország szokásos jogának Hármaskönyve. Irtta Werbőczy István. Az eredeti kiadás latin szövegét közölte, magyarra fordította, jegyzetekkel és a mű történetének megírásával kísérte Csiky Kálmán, jog- és államtudományok doctora*» stb. E kiadás a régi (a 3 — 10. szám alatt föl sorolt) bilinguis editiók mintáját utánozza a magyar kir. egyetemi nyomda díszes kiállításában. Latin szövege teljesen azonos a Werbőczy által eszközölt eredeti kiadásával, megtisztítva a szövegbe később becsúszott hibáktól és önkéntes változtatásoktól.

Végül a Hármaskönyv önálló kiadásai közt kell megemlítenünk a következő három idegen nyelvű fordítást:

33. 1573. Nedelisen, horvátul, Pergossich Iván fordításában, folio. «*Decretum Koterogae Verbewecki István Diachki Popiszal a Poterdilghaie Lasslou koterie za Mathiassem kral bil zeusse Ghospode i Plemenitih hotieniem koteri pod Wngherszke Corune ladenie szlisse*». Ajánlva a nedelisi nyomda tulajdonosának, gróf Zrinyi Györgynek, a szigetvári hős fiának.

34. 1599. Bécs, Wagner Á. német fordítása, fol. «*St. de Werbeucz Decretum, oder Tripartitum Opus der Landts-Rechts und Gewonheiten des*

hochlöblichen Königreichs Hungarn. Dem hochberumbten Teutschen Nation zu guetem aus dem Latein ins Teutsch treulichst vertirt durch Aug. Wagnerum. Vienn, bei Leonhard Formica».

35. 1760-ban Szebenben új görög nyelvre fordította Adamés János. Fordítása azonban nem lett kinyomtatva, s kéziratban a törökországi Athos-hegy egyik görög kolostorában találta meg Zachariä, a bizánczi jog hírneves bűvára (Reise in den Orient 1837, 1838. Heidelberg, 1840. 269. lap.) A kézirati codex czíme a következő: Σύσταγμα νόμων πολιτικῶν μερικῶν ἀπὸ Τρυπάρτιτον Δεσφρέτον τοῦ Πηγάτου τῆς Οὐγγαρίας καὶ μερικῶν ἀπὸ τὰ Νεαρὰ Στατοῦτα τοῦ Πριντέηπάτου τῆς Τρανσυλβανίας stb. A fordító, kinek az új görög irodalomban ismert neve van, az Erdélyben, különösen Szeben és Brassó városokban, akkor nagy számmal lakó görög kereskedők használatára, még pedig, mint a címőfölriratban mondja, a Tripartitum magyar szövegéből és az erdélyi fejedelemség új statutumaiból (talán az Articuli Novellares) fordítva készítette munkáját.*

III. Az előbbieken felsorolt részint latin, részint magyar, horvát és német, részint kétnyelvű összesen 35 kiadáson kívül megjelent a Hármaskönyv, mint alkatrész, a *Corpus Juris Hung.* kiadásában is. Nevezetesen :

* L. Századok. 1894. 485 s. köv. lap. «*Werbüczij görögül*». Dr. Vécei Tamás.

1. 1628. Bécsben, Rath Gáspár nyomdájában s kiadásában, «*Tripartitum Opus Decretorum, Constitutionum et Articulorum regum incl. regni Hungariae, in tres tomos divisum*» czím alatt.

2. 1696. Nagy-Szombat. «*Corpus Juris Hung. seu Decretum*» etc. Szentiványi Márton szerkesztésében.

3. 1742—1751. Nagy-szombat. Szegedi János szerkesztésében.

4. 1771—1779. Nagy-Szombatban.

5. 1822. Budán.

6. 1844. Budán.

7. 1866. Pesten «*Magyar országgyűlési törvénykönyv,*» fol. Gegus Dánieltől, ki e czím alatt az egész Corpus Jurist, benne a Tripartitumot is, magyarra fordítva kiadta.

8. 1896. és köv. években Budapesten : — «*Corpus Juris Hungarici. — Magyar Törvénytár 1000—1895. Millenniumi emlékkiadás*». Szerkesztette dr. Márkus Dezső ; dr. Csiky Kálmán, dr. Kolozsvári Sándor, Nagy Gyula, dr. Óvári Kelemen és dr. Tóth Lőrincz közreműködésével, kiadta a Franklin-társulat. A Tripartitum magyar szövege ebben ugyanaz a M. T. Akadémia harmadik Hármaskönyv-kiadásának szövegével.

IV. A Hármaskönyv földolgozásai, magyarázatai.

1. «*Centuria certarum contrarietatum et dubietatum, ex Decreto Tripartito desumptarum et resolutarum*». Kitonich János-tól, önállóan és a

Corpus Juris Hung.-ba befoglalva többször megjelent.

2. «*Tripartiti Operis jur. consv. regni Hung. compendium rythmis vulgaribus*». Okolycznai Okolicsányi Jánostól. Bártfán 1636 és Lőcsén 1648.

3. «*Verbőczy István törvénykönyvének Compendiuma, mely közönséges magyar versekre formáltatván, iratott és kiadatott Homoród-Sz.-Páli N. Ferencz által*». Kolozsvár, 1701 és 1798.

4. «*Versus mnemonici summaria et numeros titulorum Operis Decreti Tripartiti . . . exhibentes*». Gr. Lázár Jánostól, N.-Szeben, 1744 és 1769.

5. «*Extractus, sive succincta explicatio Decreti Tripartiti Juris Cons. regni Hung. et princip. Trans. exhibentes*». Pesten, 1793; Pesten és Pozsonyban 1800, Pesten, 1822.

6. «*Tripartitam Juris Hungarici Tyrocinium, juxta ordinem titulorum Operis Tripartiti*». Szegedi Jánostól. Nagy-Szombat, 1734, 1751, 1755, 1767 és Zágrábban 1735. Nyomon követi a Hármaskönyv címzeit s nagy tudományos apparatussal s a Werbőczy kora után bekövetkezett történelmi fejlemények tekintetbe vételével, tankönyvszerűleg tárgyalja a Hármaskönyv címzeiben foglalt anyagot.

Ezek szerint tehát 35 önálló, és a Corpus Jurissal kapcsolatos további 8, tehát összesen 43 kiadásban látott Werbőczy műve napvilágot, s nem

említve azon kisebb terjedelmű, de nagyszámú ismertetéseket s méltatásokat, melyek róla tankönyvekben és lexikonokban megjelentek, még hat munka, mintegy 15—20 különböző kiadásban foglalkozik tartalmának fejtegetésével s magyarázatával. Nincs magyar szerzőtől származó könyv, mely hasonló kiterjedésű irodalommal dicsekedhetnék.

De az a tisztelet, melynek közel negyedfél századon át tárgya volt, melyet a jogélet megváltozott viszonyai közt a mi korunk és a jövőnk sem fog tőle megtagadni, méltán is jutott osztályrészül W. Hármaskönyvének. Hazánk jogi irodalmának legnevezetesebb művét birjuk benne. Első foglalta rendszerbe hazai jogunk egészét, és századokon át a magyar magánjognak egyik és legfőbb kútfeje s a magyar jogtudománynak alapvető munkájaképen használtatott, melyre a törvényhozás folyton hivatkozik, a hazai bíróságok gyakorlata jelen századunk közepéig szakadatlanul támaszkodik; melyet a jogi praxis a maga legbiztosabb kalauzájának fogadott el; melyet a magánjogi írók lépten-nyomon követtek, és a magyar tanuló ifjúságnak annyi nemzedéke a jog bibliájaképen becsült és olvasott. De közjogunknak is sarkalatos tételeit őrzi Werbőczy műve, s mint ilyen, mindenkor nélkülözhetetlen forrásmunka lesz a hazai történelem és jogtudomány művelőinek kezében.

Ma már a kor az actualis jelentőség teréről a

jogtörténelmi fontosság alapjára helyezte át a Hármaskönyvet, de ezen az alapon folyvást magasabbra emelkedik, és, mint az európai középkori jogirodalomnak utolsó termékére s egyzersmind nemzetünk jogalkotó szellemének első és legnevezetesebb monumentumára, jövődőben is kegyelettel fog reá visszatekinteni a magyar.